

j
a
a
r
v
e
r
s
l
a
g

2005

Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.

Plompstorengracht

Plompetorengracht 18

zekere grote en wel doortimmerde huijzinge

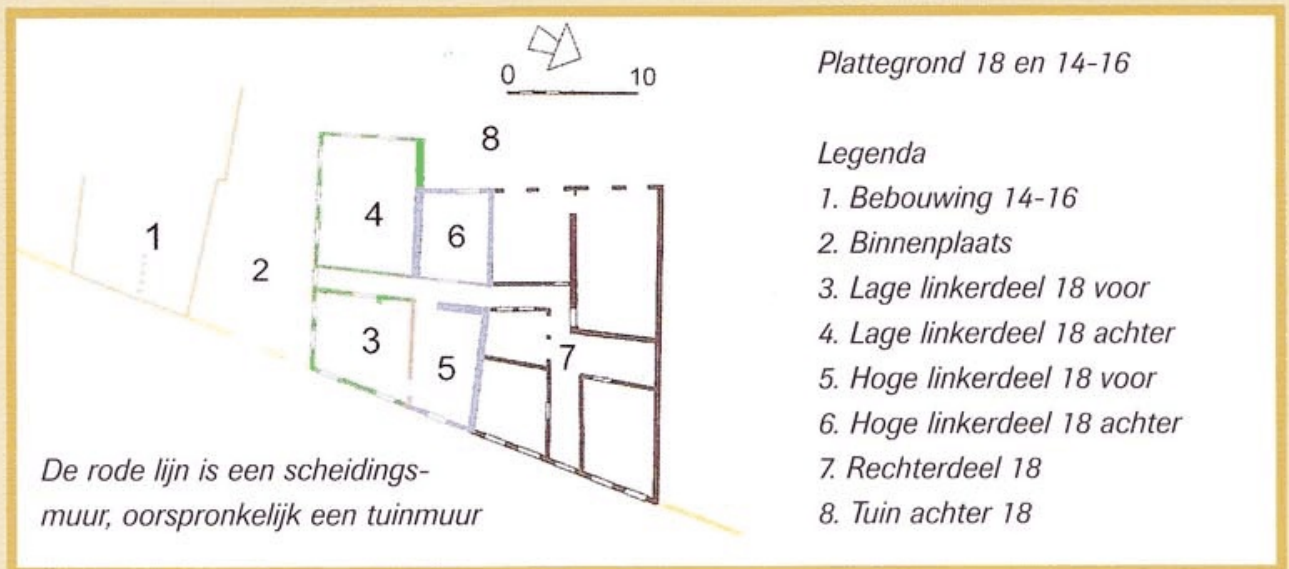
**Ruim 600 jaar bewonersgeschiedenis en bouwhistorische ontwikkeling.
Nieuwe gegevens over de middeleeuwse parcellering in dit gebied.**

Ligging Veel mensen weten niet waar de Plompetorengracht loopt. Het is een bescheiden, vriendelijk ogend grachtje, buiten het winkel-, uitgaans- en museumhart van Utrecht. De Citybioscoop, die aan de Wittevrouwenbrug staat en vanwaar de gracht in noordelijke richting in de singel uitloopt, kennen de meeste Utrechters wel en als je dit als markering noemt weet men het weer. Het behoort niet tot de oudste grachten van Utrecht. Pas eind 14^e eeuw is er, in vrijwel rechte lijn, een gracht gegraven van de singel aan de zuidkant van de stad naar de singel aan de noordkant, met een oostelijke lus in de vorm van de Kromme Nieuwegracht om het gebied van de Pieterskerk heen. Deze gracht heette lange tijd in zijn geheel de Nieuwegracht, pas later zijn de namen Drift en Plompetorengracht algemeen geworden voor het noordelijke deel, vanaf de Kromme Nieuwegracht bij het Polmanshuis. In de 14^e eeuw heeft de huizenbouw in dit gebied een grote vlucht genomen. De nieuwe gracht moest zorgen voor een goede afwatering. In dit artikel wordt verteld hoe het pand Plompetorengracht 18 deze ontwikkeling vanaf het begin heeft meegemaakt.

Heden Aan de voorgevel kun je de middeleeuwse oorsprong niet meer aflezen. De aanblik is deftig maar sober. Wat opvalt is dat er drie bouwdelen zijn. Rechts een breed deel, ernaast een smal deel en daarnaast een laag deel. Links daarvan een smal hek, een breed hek en een muur met twee oorspronkelijke leilindes ervoor, wat je verder op de Utrechtse grachten nergens aantreft. De begane grond rechts herbergt het architectenbureau Stok & Stok. Dit mag zich verheugen op een rijk interieur want in de eerste helft van de 19^e eeuw, toen Nederland straatarm was maar ook een restauratie van de adel plaatsvond, liet de toenmalige eigenaar het interieur opnieuw aankleden volgens oude stijlen. De grote kamer rechts voor aan de gracht is uitgevoerd met eikenhouten lambrizingen en een dito plafond en imitatie goudleerbehang, alles in renaissancestijl. Ook de voordeur is in deze stijl. Het stucwerk in de hal is uitgevoerd in Lodewijk-XV-stijl. De grote kamer rechts achter is in Lodewijk-XVI-stijl en die links achter in empirestijl. In de tien appartementen, die in 1988 bij de renovatie door Stadsherstel eveneens in het pand zijn gerealiseerd, is niets meer te zien van een rijk interieur, maar dit zal er ook vroeger al eenvoudiger hebben uitgezien. Zoals de meeste aanzienlijke herenhuizen en buitens na de Tweede Wereldoorlog heeft het pand een aan de tijd aangepaste bestemming gekregen. Er is geen onderscheid meer in adellijke bewoners en personeel en de bewoningsgraad is meer dan verdubbeld.

Een sprong in het verleden

Borre van Amerongen (< 1440 - rond 1700) Vierhonderd jaar eerder zag het pand er heel anders uit. Het was een ensemble van een aantal kleinere bouwdelen, over het algemeen met één stenen bouwlaag en een zadeldak maar ook wel met een houten skelet of een houten verdieping. Wie wil zien hoe zo'n bouwdeel eruitzag, moet gaan kijken aan de Kromme Nieuwegracht. Tussen Schoevers en het Ariënskonvikt is een open gebied waar zo'n middeleeuws bouwwerk is te zien.

Een poort aan de Plompetorengracht gaf toegang tot een binnenplaats en aan de achterkant was een tuin met nog wat gebouwtjes en een uitgang aan de Van Asch van Wijckskade, waar vroeger de stadsmuur stond. In 1436 kocht Jacob Borre van Amerongen, telg uit een adellijk geslacht uit het zuidoosten van de provincie Utrecht, nr. 16 en het linkerdeel van nr. 18. De rechterhelft van nr. 18 was al in zijn bezit. Dit geheel bleef bijna twee eeuwen in het bezit van de familie. Tezamen met wat er stond ter plaatse van nr. 16 – tussen ons pand en deze panden was een muur met een poort en een binnenplaats – beschikten de jonkers en jonkvrouwen Borre van Amerongen over een aanzienlijk huis in de stad. Het zal het winterverblijf van de familie zijn geweest. Een aantal leden was ambachtsheer van een gerecht in het zuidoosten van de provincie Utrecht en had daar zijn zomerverblijf.

Van Drielenburg en Van Duverden (rond 1600 - 1724 resp. 1670) Eind 16^e eeuw wordt het rechterdeel van nr. 18 verkocht aan Willem van Drielenburg, van oorsprong goudsmid en later toezichthouder op de Munt en enige tijd burgemeester van Utrecht. Er vindt een ingewikkelde verdeling plaats waarbij een aantal erfdienstbaarheden wordt gevestigd. De twee bouwdelen links blijven grotendeels in eigendom van Elisabeth Borre van Amerongen, die hier haar woning heeft. Haar venster links van de poort moet van ramen worden voorzien die niet open kunnen. In dit deel, met een houten verdieping, bevindt zich een kelder met daarboven een opkamer. Daarachter een voormalig bakhuis, waarvan de zolder in eigendom blijft van de jonkvrouwe. Op deze zolder staat een WC die in gezamenlijk gebruik blijft. Begin 17^e eeuw, als jonker Dirk, die nr. 16 bewoonde, is overleden, draagt Elisabeth het overgebleven geheel over aan haar zuster Walborch en daarmee aan het Vrouwenklooster in De Bilt, waar Walborch abdis is. Ongeveer twintig jaar later zijn beide zusters overleden. Nr. 14, dat sinds 1593 ook in eigendom was van Walborch en het Vrouwenklooster, en nr. 16 worden door de Staten van Utrecht, na de Reformatie bewindvoerder over de kloosters, verkocht aan Cornelis van Duverden. Deze was advocaat aan het Hof van Utrecht en later burgemeester van Utrecht. Hiermee is de periode Borre van Amerongen ten einde. Van Duverden verkoopt nr. 14, maar behoudt het achterste deel van de tuin. Nr. 16, de twee linkerdelen van nr. 18 en de binnenplaats daartussen vormden toen dus één geheel. Uit aktes uit de eerste helft van de 17e eeuw blijkt dat zowel Van Duverden als Van Drielenburg bouwactiviteiten ontplooiën. De termen van de erfdienstbaarheden moesten daaraan worden aangepast. De houten verdieping op het huis met de opkamer van eerstgenoemde wordt vervangen door een stenen verdieping en het achterhuis van laatstgenoemde wordt ook voorzien van een extra verdieping. Het verhogen van een huis met een extra verdieping is een algemeen verschijnsel in de 17^e eeuw.

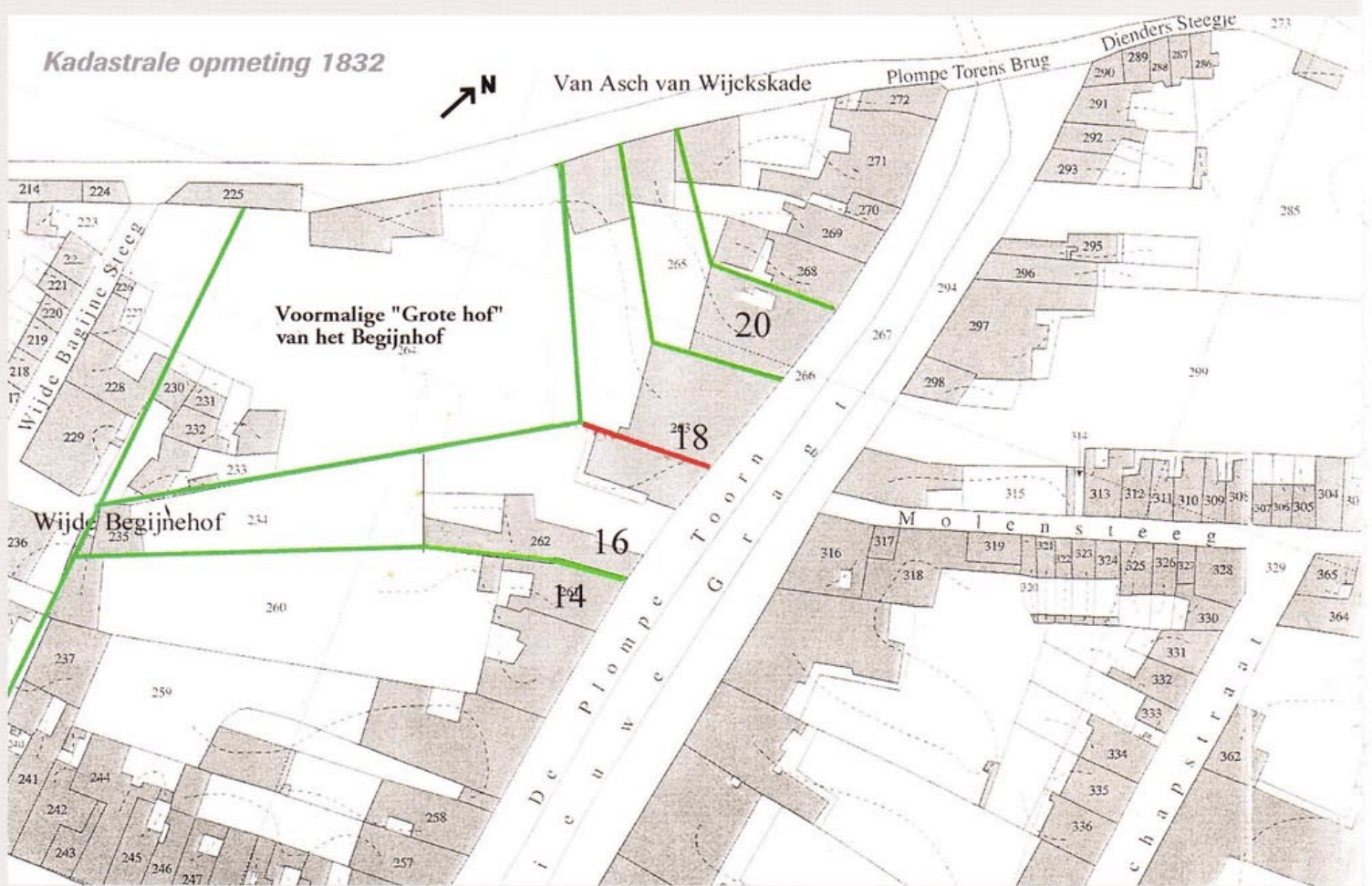
Uit bouwhistorisch onderzoek in 1988 door de Archeologische en Bouwhistorische Dienst van Utrecht blijkt verder dat het houten skelet van het lage linkerbouwdeel van nr. 18 in de 17^e eeuw werd versteend en dat er een deel achter werd gebouwd.

Van Ewijck en Van Nellesteijn (1735 resp. 1670 - 1800 resp. 1788) De achterkleinkinderen van Willem van Drielenburg verkopen het huis van hun familie, het rechterdeel van nr. 18, in 1724 aan advocaat Van Eijk, deze verkoopt het in 1730 aan een Zeeuwse magistraat en deze verkoopt het in 1735 weer aan jonkheer Jan Leonard van Ewijck, ambachtsheer van de gerechten De Engh en Themaat bij Vleuten en raadsheer aan het Hof van Utrecht. Hij overlijdt in 1760 en zijn vrouw, jonkvrouw Philippina d'Orville, overleeft hem bijna 40 jaar. Uit het bouwhistorisch onderzoek is bekend dat in de eerste helft van de 18^e eeuw een majeure verbouwing plaatsvond. Alle bouwdeelen van het rechterdeel krijgen nu twee verdiepingen. De poort aan de gracht verdwijnt en dit gedeelte krijgt het uiterlijk dat het nu nog heeft. Het voormalige trappenhuis was rijk gesneden in Lodewijk-XIV-stijl. De Lodewijkstijlen zijn typische interieurstijlen, met rijke decoraties in hout en stuc en wandafwerkingen in textiel, papier of leer. In de aktes van 1730 en 1735 worden behangsels vermeld. Wellicht heeft advocaat Van Eijk het huis gekocht en laten moderniseren om het vervolgens voor een goede prijs weer door te verkopen.

Vanouds heeft het huis aan de achterzijde een tuin met een uitgang aan de Van Asch van Wijckskade. Rond 1750 wordt de grond en wat daarop staat ten westen daarvan gekocht. Er was hier o.a. een houtwerf. Er ontstaat nu dus een reusachtige tuin die doorloopt tot aan de Wijde Begijnestraat

*Plompetorengracht
ca 1750, aan de
linkerkant nr. 18.*

en de Van Asch van Wijckskade. In 1800, na het overlijden van jonkvrouwe d'Orville, wordt het geheel verkocht aan Jan van der Velden. Op enig moment zijn de linkerdelen van nr. 18 bij het rechterdeel gekomen, echter gegevens daarover ontbreken. Het kan voor en na 1800 zijn geweest. Om deze lacune aan te vullen wordt er voor het vervolg van het verhaal vanuit gegaan dat dit bij de overdracht van 1800 is gebeurd. Eerst wordt nu ingegaan op de parcelleringsgeschiedenis ter plaatse. Er zal blijken dat hiermee iets bijzonders aan de hand is.

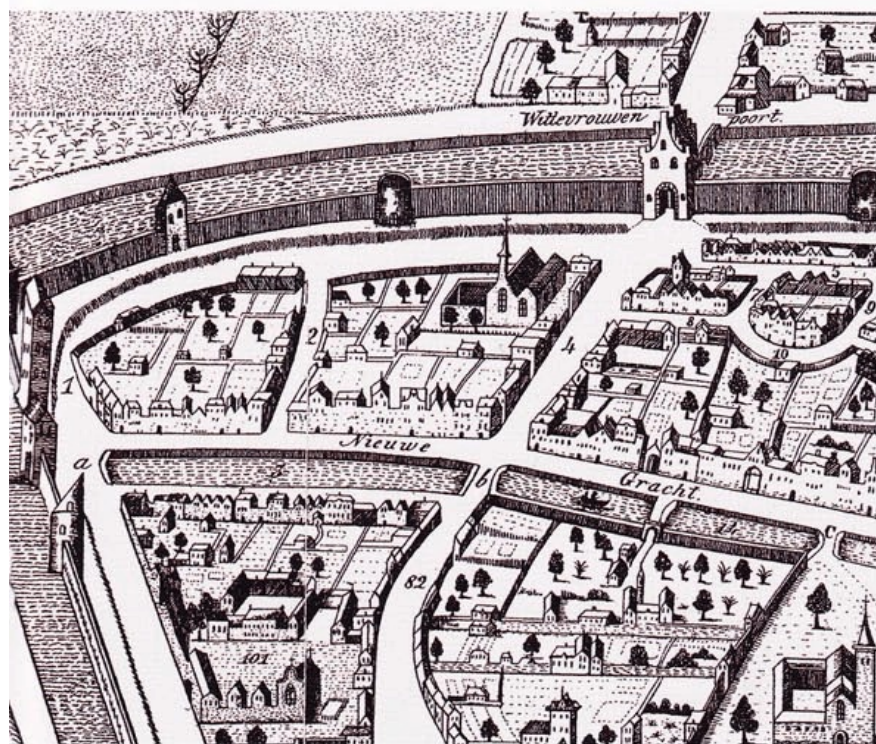
17^e- en 18^e eeuwse perceelgrenzen Er is nog veel te ontdekken over de ontwikkelingsgeschiedenis, vanaf de vroege Middeleeuwen, van de noord-oostelijke binnenstad. Het onderzoek naar ons pand was aanleiding voor een poging daaraan iets bij te dragen. Bij eerder onderzoek naar de begrenzing van het vroegere Begijnhof aan de Wijde Begijnestraat bleek dat de oostelijke begrenzing, dus ook de grens met de tuin van ons pand, moeilijk is te reconstrueren. Het onderhavige onderzoek heeft weer wat extra gegevens opgeleverd. Duidelijk werd dat de tuin van nr. 16 vanouds verder naar achter heeft doorgelopen dan die van ons pand. Als in de 17^e eeuw het bezit van het Begijnhof aan particulieren wordt verkocht, krijgt nr. 16 ook een uitgang aan de Wijde Begijnestraat, onder een pand door dat er nu nog staat. De tuin van het Begijnhof, de grote hof genoemd, werd aan de oostkant afgesloten door een muur. De tuin van het rechterdeel van nr. 18 grensde daaraan en liep door tot de Van Asch van Wijckskade. Rond 1750 was er o.a. een houtwerf in de voormalige tuin van het Begijnhof.

Vermoedelijke middeleeuwse perceelgrenzen van de huidige nrs. 16 met linkerdeel 18, rechterdeel 18 en 20. De rode lijn markeert de grens tussen de hofsteden die erfpacht betaalden aan het Wittevrouwenklooster of aan de Janskerk. (Met dank aan Frans Kipp, Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum Utrecht.)

Middeleeuwse perceelgrenzen De scheiding tussen het voorste deel van het lage linkerdeel en de rest van ons pand wordt gevormd door een tussenmuur die het oudste onderdeel is van het pand. Bij het bouwhistorisch onderzoek bleek dat dit een voormalige tuinmuur was, zeker 150 jaar ouder dan het overige middeleeuwse muurwerk. De aanleg valt waarschijnlijk samen met de stichting van het Wittevrouwenklooster, rond 1225, in het gebied tussen de Wittevrouwenstraat en de Wittevrouwensingel, ten oosten van ons pand. Uit transportaktes blijkt dat de panden langs de Plompetorengracht aan de zuidkant van deze muur erfpacht betaalden aan de Janskerk en die aan de noordkant aan het Wittevrouwenklooster. De gracht maakt hier ook een slinger naar rechts. De tuinmuur moet de zuidelijke begrenzing van het gebied van het Wittevrouwenklooster hebben gemarkeerd en was misschien aangesloten op de muur om de grote hof van het Begijnhof. Aan de overkant van de Plompetorengracht is iets dergelijks aan de hand, waarbij de huidige Molenstraat, die in oostelijke richting ongeveer in het verlengde loopt van de oude tuinmuur, de grens kan hebben gevormd tussen wat St. Jans Oudwijk werd genoemd en het gebied van het Wittevrouwenklooster. Bij het Wittevrouwenklooster zou dan gebied achter de oostelijke en noordelijke stadswal hebben behoord.

Het Wittevrouwenklooster was van de Orde van Maria Magdalena. Dit was de beschermheilige van bekeerde ex-prostituees. Het is een voorbeeld van stadszending die in de 13^e eeuw ontstond. Het mag hier niet onvermeld blijven dat de Zusters Augustinessen van de Heilige Monica aan de Oudegracht tot op heden eenzelfde missie – met een andere doelgroep – vervullen. Het gebied tegenover het klooster, achter het Lucas Bolwerk, was toen een slechte buurt. Reizigers uit het oosten die door de Wittevrouwenpoort de stad binnenkwamen, konden hier direct onderdak vinden en daarbij kennismaken met de geneugten van de stad.

Plattegrond uit 1570. Rechtsboven het midden het Wittevrouwenklooster. Rechtsonder de Janskerk. De Plompetorengracht werd nog Nieuwegracht genoemd.

Wellicht hebben de ex-prostituees land- en tuinbouw bedreven op het kloosterterrein. Op meer plaatsen in de stad waren dergelijke onbebouwde gebieden achter de wal.

Wat tenslotte nog blijkt uit 14e-eeuwse erfpachtaktes is dat soms grote arealen in handen van één eigenaar kwamen en dat deze soms meerdere arealen bezat. Dit duidt op de activiteit van projectontwikkelaars. Er was sprake van nieuwbouw. Het areaal ten zuiden van de oude tuinmuur is een voorbeeld van een groot areaal. Johan Breije kreeg dit in 1370 in erfpacht en zijn nabestaanden droegen het in 1436 over aan Jacob Borre van Amerongen. Interessant is het dat al eind 14^e eeuw aan de noordkant een stukje van dit areaal was afgesplitst, ter grootte van een huis met tuin. In 1421 was het even in bezit van Claes van Oostrum, die nr. 18 bezat, maar hij verkocht deze 'huizinge en hofstede' direct door. Dit staat dus op de plek van het lage linkerbouwdeel van nr. 18.

Om nona
 De dries fuy ondrincan sei jolis mit plateam albae dnazp z plompetoren
 ab occidentale pte fossati finatf incipiendo a platea pda
 In pms heredes zandem de stegha oli alberty de stegha de domo z plumbiaris. xxxiiii. f.
 + Jf margareta vten broctae oli henricy de rubeel. xii. f.
 + Jf limberon scouterzoen oli johes zebaers. iii. f.
 + Jf Exor hermanni maeslant q fuit artoa wylh. de gheno. x. f.
 + Jf heredes johes broijen. iii. loet cu dimidio loet argenti
 + Jf ysebrandy de d. v. f.

De vroegste gevonden eigenaar ten noorden van de oude tuinmuur is Willem Schade van Tulle (1370). Hij bezat ook aan de andere kant van de Plompetorengracht enkele grote arealen en heeft wellicht de eerste steen gelegd van het middeleeuwse pand.

Erfpachtbetalingen in 1393 aan de Janskerk van hofsteden aan de westkant van de Plompetorengracht vanaf de Wittevrouwenbrug tot en met het lage linkerdeel van nr. 18.

Meer informatie Een bewoner van de Plompetorengracht, Julius de Goede, werkt samen met H. Boon aan een studie over de Plompetorengracht WZ. Deze studie zal in boekvorm verschijnen in de herfst van dit jaar bij uitgeverij De Plantage, onder de titel *Zeven eeuwen Plompetorengracht WZ*.

Lampsins van der Velden (1800 - < 1950) Van 1800 tot vóór 1950 werd het pand bewoond door opeenvolgende leden van de familie Lampsins van der Velden. Een bewoner van de Van Asch van Wijckskade, om de hoek, kwam voor de Tweede Wereldoorlog nog wel bij de laatste jonkheer over de vloer en maakt melding van een butler met een gestreept jasje. De eerste Van der Velden was vice-admiraal en na het vertrek van de Fransen in 1813 even burgemeester van Utrecht. Zijn adellijke titel dankte hij aan zijn tweede vrouw, jonkvrouwe Lampsins. Van der Velden ontplooide tal van bouwactiviteiten. In 1838 liet hij aan de Wijde Begijnestraat en de Van Asch van Wijckskade een complex woningen bouwen in neoclassicistische stijl. Bijzonder is dat een gele baksteen werd gebruikt. Dit paste in het project van de stad waarbij de stadswal werd geslecht om plaats te maken voor een parkachtige aanleg met herenhuizen. Ook wel het plan Zocher genoemd, naar de architect. Van der Velden heeft hier dus een steentje aan bijgedragen. De panden nr. 27 en 29 aan de Van Asch van Wijckskade zijn rijksmonumenten.

Grote delen van het muurwerk van de twee linkerdelen van ons pand werden eveneens vernieuwd. Het interieur van het rechterdeel onderging een vernieuwing. In de eerste helft van de 19^e eeuw voorzagen veel aanzienlijke Nederlanders hun huis van een nieuw rijk interieur in neostijlen. De familie liet in de tweede helft van de 19^e eeuw een rijtje dienstwoningen bouwen achter de bebouwing aan de Wijde Begijnestraat, ter plaatse van de huidige Wijde Begijnehof. Aan de Van Asch van Wijckskade werd een nieuw koetshuis met een paardenstal en een koetsierswoning gebouwd. Volgens de hiervoor aangehaalde bewoner waren er twee grote broeikassen in de tuin, lag er een vijver en stond er een 300 jaar oude beuk. Een krantenartikel maakt melding van toneelvoorstellingen in de tuin in het begin van de 20^e eeuw.

Van < 1950 tot 1988 De geschiedenis van ons pand in deze periode is niet zo schitterend als daarvoor. Zo ging wat eens mooi en voornaam was verloren. In de oorlog werd het door de Duitsers

Achter(tuin)kamer begane grond.

gevorderd als inkwartieringsbureau voor soldaten. De laatste jonkheer Lampsins van der Velden was toen net overleden en zijn zuster en haar man woonden na de oorlog nog korte tijd in het pand. De prachtige tuin en de bijgebouwen werden na hun vertrek verkocht. De nieuwe eigenaar wilde de tuin geschikt maken voor de bouw van honderd garages. De tuin werd kaalgeslagen en geasfalteerd. De oude beuk werd geveld. De gemeente weigerde toestemming en sindsdien is het een stil binnenterrein dat er met zijn door het asfalt opschietende esdoorns, die geheel met klimop zijn begroeid, uitziet als een jungle. Het pand werd verhuurd als toonzaal van woninginrichter Serrée en later als onderwijsgebouw van kunstacademie Artibus. Veel interieuronderdelen werden verwijderd, waaronder een groot deel van de wandafwerking en het vroeg-18e-eeuwse trappenhuis. Het plaatselijke buurtcomité heeft er lang voor gepleit de tuin in te richten als publieke binnenstadstuin, maar de eind 20e-eeuwse ervaring met junks, heroïneprostituees en zwervers heeft gemaakt dat de animo daarvoor gering is. Het zou fraai zijn als een deel van de binnentuin ooit weer bij de tuin van het pand zou worden gevoegd.

Verantwoording De gebruikte onderzoeksbronnen zijn vanwege gebrek aan ruimte niet opgenomen. De onderzoeksresultaten zijn gedocumenteerd en beschikbaar voor nader onderzoek. Dank aan Frans Kipp en Julius de Goede voor hun correcties.

Over de auteur Menze de Graaf (1954) sloot vorig jaar zijn post-HBO opleiding Bouwhistorie aan de Hogeschool van Utrecht af. Hij deed onderzoek naar de 'Tienhuizen' aan de Voordorpsedijk in Groenekan, de voormalige 'Sionskameren' e.o. tussen de Nieuwegracht en de ABC-sstraat in Utrecht, het interieur van kasteel Beverweerd in Odijk en een 400 jaar oude mijnwerkerswoning in Český Krumlov in Tsjechië. Hij werkt nu als freelancer en doet cultuur- en bouwhistorisch onderzoek, archiefonderzoek en onderhoudswerk. E-mailadres: menze@casema.nl.

N.b. In dit jaarverslag is een aantal foto's van het onderhavige pand Plompetorengracht opgenomen.